

УДК 902.6

Л.С. КЛЮЧКО

**Ножні браслети в костюмах населення Скіфії
(з регіону Лісостепоного Лівобережжя)**

Комплекти декоративних елементів, які є характеристикою костюмів населення Скіфії, свідчать про його неоднорідність за соціальною та етнічною ознаками. Зокрема, у складі наборів прикрас дослідники вирізняють деталі, притаманні вбранню скіф'янок з певних регіонів, тобто своєрідні етнолокальні індикатори. Такими для жінок, які мешкали на Посуллі, були бронзові ножні браслети. У розвідці розглянуто художні особливості ножних браслетів, висловлені припущення про походження оздоб цієї категорії, їх семантику.

Ключові слова: костюмні комплекси, знімні прикраси, ножні браслети, зооморфні образи, етнолокальні деталі.

Історія костюмів племен Скіфії завжди викликала велику цікавість, насамперед тому, що це явище культури має значний інформаційний потенціал. Аналіз археологічних залишків дає можливість розкрити загальний характер убрання за простими опозиціями: повсякденний – парадний; чоловічий – жіночий; бідний – багатий, а також виявити символіку окремих елементів костюма і глибинні явища буття етносу.

На території Лісостепоного Лівобережжя знайдено декоративні елементи жіночого вбрання – знімні оздобы, які утворюють стійкі комбінації. Вони відбивають хронологічні, етнолокальні, соціальні, вікові чинники. Найбільш яскраві комплекси походять з курганів Посулля та Терасового Лісостепу.

Набори з поховань VII–VI ст. до н.е. містять: намисто (низки з гірського кришталю, агату, сердоліку, бурштину, склоподібної маси), браслети наручні та ножні, шпильки (переважно бронзові). У комплектах нема сережок. У V ст. до н.е. існували два варіанти комплектів: 1) сережки, намисто, наручні прикраси – перев'язки (тобто браслети у вигляді низок намиста); 2) сережки, намисто (крім зазначених вище матеріалів застосовували також золото), шпильки, браслети для ніг. Одночасно вбрання почали декорувати золотими пластинками [1]. У IV ст. до н.е. костюмні комплекси стали близькими до ансамблів оздоб представниць аристократії кочовиків. Зокрема, серед ювелірних виробів зрідка бачимо персні. Крім того, жінки перестали носити ножні браслети, натомість модними стають античні прикраси.

Браслети для ніг є етнолокальною особливістю костюмів жінок із населення Посулля. Взагалі, цей вид прикрас – ножні браслети складає своєрідний феномен у вбранні племен Скіфії. Адже ні автохтонні скіфи-орачі, ні прибульці-номади не носили такі оздобы. Цікаво визначити походження форм ножних браслетів, їх семантику, а також відшукати витоки традиції на скіфських землях – включати прикрасу цієї категорії у жіночий костюм.

Вивчення давніх костюмів має деякі точки оперття: писемні й археологічні матеріали, серед яких велике значення мають образотворчі пам'ятки. Автори античного часу не подають відомостей про ножні браслети у вбранні населення Скіфії. Йдеться про писемні згадки, а щодо зображень, то їх мало. Зокрема, кільця на щиколотках показано серед елементів убрання амазонки, образ якої змальовано на червонофігурній пеліці з Єлизаветівського могильника, курган 2 (рис. 1).

Отже, основним джерелом для дослідження прикрас для ніг є археологічні знахідки. Їх найбільш докладно вивчала В.А. Іллінська. Вона проаналізувала 30 екземплярів (від 19 пар). Більшість з них виготовлено з бронзи у техніці лиття, але є нечисленні залізні та срібні [2]. До теми прилучилася також В.Г. Петренко, включивши інформацію про знахідки до «Свода археологических источников» [3]. Автор розподілила прикраси за такими типологічними ознаками: форма заготовки – стрижень чи пластина, а також форма закінчень браслета [4].

Увагу привертають вироби з гладенького стрижня (діаметр – 11 мм), кінці якого стикають: 2 браслети із колекції Національного музею історії України (далі – НМІУ) (діаметр – 125 мм), 2 екземпляри зі знахідок В. Хвойки поблизу с. Аксютинці. Це найбільш ранні прикраси цієї категорії – вони належать до VI ст. до н.е. [5].

Ще одна група прикрас із гладенького стрижня з не зімкнутими кінцями походить із пам'яток V ст. до н.е. В усіх курганах зафіксовано по 2 екземпляри. Йдеться про знахідки в курганах: № 3 в ур. Стайкин Верх; поблизу с. Сурмачівка (не таких масивних), № 494 поблизу с. Волківці, крім кургану поблизу с. Поповка (1 екз.).

В.А. Іллінська наводила аналогії стрижневим браслетам, зробленим із гладенької заготовки, аналізуючи матеріали кобанської культури [6]. На наш погляд, подібність браслетів з цих двох регіонів приблизна. Адже вироби, наприклад із могильника 1 Меблева Фабрика,

Рис. 1. Зображення амазонки, на щиколотках якої – браслети (пеліка з некрополя поблизу ст. Єлизаветівська, курган 2 за: L'Or des Amazones/Peuples nomades entre Asie et Europe VI siecle av. J.-C. – IV siecle apr. J.-C. / Musee Cernuschi. – Paris, 2001. – Kat. 114)

виготовлено з напівкруглого стрижня, а не круглого. Крім того, кобанські та посульські прикраси розрізняються розмірами й оформленням закінчень. Натомість, В.Г. Петренко відмітила, що схожі на Посульські гладенькі браслети із зімкнутими кінцями, походять з Гальштатського могильника [7].

Із гладенького стрижня зроблено браслети, закінчення яких щільно стикаються один з одним і вирізняються оформленням. На кінцях – групи рубчиків та стилізовані голови тварин. По 2 екземпляри походять з поховань поблизу с. Хітці та кургану № 2 поблизу с. Кошари [8]. Вироби виготовлені в V ст. до н.е.

Ще один тип ножних браслетів: виготовлені способом лиття за восковою моделлю з круглого стрижня (діаметром 7–8 мм), зовнішня поверхня вкрита групами рубчиків, які чергуються з опуклими ділянками. Таких браслетів небагато: місце знайдення 2 екземплярів невідоме (зберігаються у Чернігівському історичному музеї ім. В.В. Тарновського), 1 екземпляр – з кургану поблизу с. Сурмачевка, а ще 1 екземпляр – із кургану поблизу с. Аксютинці (зберігається в НМІУ) (рис. 2). Вироби також належать до V ст. до н.е. В.А. Іллінська навела аналогії таким оздобам зі знахідок на території кобанської культури (східний варіант VII–IV ст. до н.е.: могильник Луговий – браслети зовнішня сторона яких вкрита групами вертикальних і горизонтальних борозенок, селище

Шуани – на поверхні браслетів нанесено групами насічки) [9]. До цих аналогій критично поставилася В.Г. Петренко. Автор цих рядків також не може не погодитися з дослідницею. Декор у вигляді рубчиків на різних речах, ймовірно, слід пов'язати з пам'ятками культур гальштатського кола.

У V ст. до н.е. почали виготовляти браслети, які привертають найбільшу увагу. Це вироби, прикрашені рубчиками на зовнішньому боці корпусу та зображеннями стилізованих «звіриних» голів на кінцях. Знахідки відмічено: в кургані № 4 поблизу с. Волковці (4 екз.); кургані А поблизу с. Басівка (2 екз.); кургані № 1 поблизу с. Аксютинці (1886 р.); 2 екз. із курганів Аксютинецької групи (розкопки В. Хвойки); цілий та уламок браслета із курганів Аксютинецької групи (НМІУ) [10].

Рис. 2. Браслет з рівно обрізаними кінцями, прикрашений групами рубчиків, які чергуються з опуклими ділянками (с. Аксютинці)

Звернімось до виробів, оформлених зооморфними візерунками на кінцях. Образи тварин створено в результаті розробки геометричних фігур – трикутника і прямокутника. Наприклад, розглянемо одну із знахідок: браслет із круглого стрижня, кінці якого щільно прилягають один до одного (рис. 3). Предмет походить із кургану поблизу с. Малі Будки. Його розміри: діаметри зовнішній – 135x128 мм, внутрішній 105x108 мм, стрижня – 11,8 мм. Зовнішній бік витвору вкрито групами рубчиків, між якими вміщено опуклини. Кінці стрижня сплющено (перетворено на тоненький брусочок). На цих частинах вміщено візерунки: мордочка тварини – майже трикутник з дещо вигнутими сторонами і сильно загостреним одним кутом. На утвореній поверхні двома колами позначено очі. Образ довершено зображенням двох вух у вигляді видовжених трикутників із заокругленими кутами. Всередині вушка – глибокі «насічки» (трикутні у перерізі). Загострена мордочка «вставлена» у проміжок між вушками наступного візерунка, частина якого наче зрізана.

Ще один варіант декору бачимо на виробі, що із походить із кургану поблизу с. Аксютинці (рис. 4). Розміри браслета: діаметри зовнішній – 131x119 мм, внутрішній 105x108 мм, стрижня – 13 мм. Стрижневий браслет з дещо розімкнутими кінцями (між ними проміжок 6–4 мм). На одному з них – наплив металу, на іншому – невеличка заглибина. Цей дефект утворився під час виготовлення виробу. Зовнішній бік прикрашено групами рубчиків, між якими – овальні опуклини. Розширені та сплюснені кінці оформлені стилізованими зображеннями голови тварини. Образотворчі деталі показано на трьох прямокутних ділянках на кінцях браслета. Середня площина розміщена дещо нижче від двох крайніх. На ній показано два кружальця – імітація очей. На прямокутнику справа двома дугоподібними лініями позначено ніздрі. На прямокутному відрізку зліва – гострокутні вушка, також виконані умов-

Рис. 3. Браслет, прикрашений рубчиками на зовнішньому боці корпуса та зображеннями стилізованих «звірних» голів на кінцях (с. Малі Будки).

Рис. 4. Браслет з рубчиками на зовнішньому боці корпуса та зображеннями стилізованих «звіриних» голів на кінцях (с. Аксютинці).

поширені на той час у Скіфії, зокрема на землях Лісостепового Лівобережжя. Це припущення підтверджують зооморфні образи, подані на різних категоріях предметів. Яскравим прикладом є зображення тварин на кістяних псаліях, знайдених у курганах поблизу хут. Шумейко, сіл Волкові та Будки [11]. Деякі зразки передачі образу коня на зазначених предметах цілком відповідають створеному на бронзових браслетах. Характерні елементи – вушка, очі, видові ознаки – майстри застосовували в різних витворах, продовжуючи традиції звіриноного стилю (рис. 5).

но. Щоб підкреслити зображення вуха, одному з них нанесено трикутну насічку, яка на другому перетворилась на неглибоку борозенку (ливарний недолік). Між елементами, за допомогою яких створено образ тварини, – однакові проміжки. Завдяки такому прийому майстер досяг певного орнаментального ритму.

Обидва типи образів близькі за загальним характером трактування та деталями. Так, на всіх ножних обручах однаково показано вуха, очі. В оформленні браслетів втілено художні принципи, властиві звіриноному стилю. Взірцями для створення декору стали мотиви,

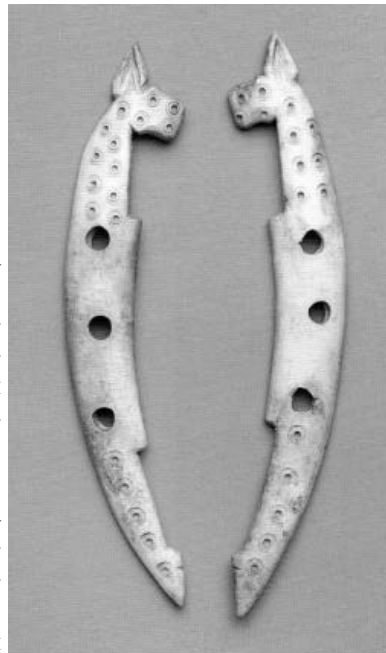

Рис. 5. Зооморфні образи на кістяних псаліях з кургану 1886 р. поблизу с. Волковіці (Сумська обл.)

Браслети – прикраси ніг – зрідка носили жінки, які мешкали за межами Посулля: на землях Терасового Лісостепу – С. Сеньковка під Борисполем (курган 11 – 2 залізних браслети на лівій нозі), а також Правобережжя. Так, поблизу с. Бобриця в кургані № 66 зафіксовано: 2 бронзові шпильки грудях, на руках – бронзові браслети зі звірними головами на кінцях; на ногах – нижче колін також бронзові браслети. В кургані № 96 поблизу с. Бобриця – два тоньких ножних браслети – бронзовий і срібний. У кургані № 477 поблизу с. Пастирське – бронзовий ножний браслет. Є відомості про знахідку бронзового браслета на нозі чоловіка (поховання поблизу с. Франковка Лиснянського району на Київщині) [12].

Інколи ножні браслети складали єдиний ансамбль з наручними. Як показує аналіз костюмних комплексів, прикраси для ніг належали до убрання соціально виділених осіб. Так, в кургані № 4 (поховання № 4) поблизу с. Волковці бронзові ножні браслети були в наборах декоративних елементів, виготовлених із золота.

В костюмі однієї з небіжчиць зафіксовано: золоті сережки у формі перекинутого конуса, намисто із сердолику та скляної маси, на руках – залізні, плакіровані золотом, браслети; на ногах – браслети, оформлені зображеннями голівок «вухатих» тварин. Набір оздоб іншої жінки (в цій же могилі): непарні золоті сережки («перекинутий конус» і «кораблик»), золоте намисто, бронзові ножні браслети, аналогічні згаданим вище [13].

Набір знімних прикрас, досліджених у кургані № 3 поблизу ур. Стайки Верх (у парному похованні), став основою для реконструкції костюма. Так, молода жінка була у парадному вбранні. Справа від черепа знайдено золоту конусоподібну сережку. Навколо голови лежали 37 золотих пластинок із зображенням хижака котячої породи, а під черепом – залізна шпилька (довжиною 18 см).

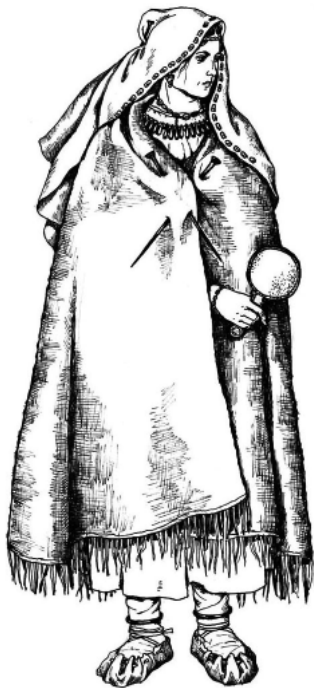

Рис. 6. Реконструкція жіночого костюма за матеріалами досліджень кургану № 3 в урочищі Стайки Верх (Клочко Л.С., художник Васіна З.О.)

На грудях – намисто з 35-ти золотих кулястих намистин і 33-х овальних підвісок, а також 2 масивні бронзові шпильки (гвіздки з великими шляпками). Навколо зап'ясть лежали 13 і 12 золотих намистин від браслетів чи обшивок рукавів, а в ногах – масивні бронзові браслети з обрізаними кінцями. В ногах – низка з 22-х намистин: сердолік, гірський кришталь, бурштин, темні камінці, склоподібна маса [14]. Фіксація прикрас *in situ*, застосування методів компаративного аналізу, – все це дозволяє створити гіпотетичну реконструкцію вбрання (рис. 6). Насамперед, звернемо увагу на ноги: браслети диктували використання обмоток, які, мабуть, гармонійно поєднували з усіма деталями вбрання.

Ножні браслети – своєрідна категорія прикрас. Як вже зазначено вище, такі оздобы носили жінки з регіонів поширення гальштатських культур [15]. Окрім того, ножні браслети були притаманні представницям племен «східних скіфів». Так, у некрополі Тиля-тепе знайдено декоративні фрагменти жіночих костюмів, у складі яких – браслети для ніг [16].

В етнографічних костюмах народів Європи та Азії ножні браслети не були у складі декоративних деталей. Виключення – Індія, де найдовше зберігалася традиція прикрашати ноги [17]. Тут здавна всім оздобам, окрім естетичного, надавали значення апотропея. Таку функцію не заперечують і дослідники костюмів населення Скіфії щодо ножних браслетів. Відносно ж їх специфічної ролі, то це були знаки етнолокального, соціального положення жінок, а також, можливо, ознака належності до певного роду.

Джерела та література

1. Ильинская В.А. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья. – К., 1968. – С. 136–154.
2. Там само. – С. 145–147.
3. Петренко В.Г. Украшения Скифии VII–III вв. до н.э. – М., 1978. – С. 58.
4. Там само. – С. 49.
5. Там само. – С. 58, табл. 50, 1, 2.
6. Козенкова В.И. Кобанская культура. Западный вариант. – М., 1989. – Табл. ХLI, 8, 9; ХLII, 6.
7. Петренко В.Г. Вказана праця. – С. 58.
8. Ильинская В.А. Вказана праця. – С. 147.
9. Козенкова В.И. Кобанская культура. Восточный вариант. – М., 1977. – Табл. ХХIII, 37–40; ХХIV, 1, 2.
10. Петренко В.Г. Вказана праця. – С. 58, табл. 49.
11. Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII–IV вв. до н.э. – К., 1983 – С. 323; Ильинская В.А. Вказана праця. – Табл. ХХХV, 15–18; Scythian Gold. Treasures from Ancient Ukraine. – San-Antonio ; Los-Angeles ; Cansas-Citi, 2001. – Кат. 29.
12. Покровська С.Ф. Кургани біля села Сеньківки // Археологія. – 1961. – Т. ХVІІІ. – С. 139; Бобринский А.А. Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смела. – К., 1901. – Т. III. – С. 129–130.
13. Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Вказана праця. – С. 322.
14. Там само.
15. Монгайт А.Л. Археология Западной Европы. Бронзовый и железный века. – М., 1974. – С. 176, 178.

16. Сарияниди В.И. Храм и некрополь Тилятепе. – М., 1989. – С. 112, 117.
 17. Гусева Н.Р. Художественные ремесла Индии. – М., 1982. – С. 26.

Клочко Л.С. Ножные браслеты в костюмах населения Скифии (из региона Лесостепного Левобережья)

Комплекты декоративных элементов, которые составляют характеристику костюмов населения Скифии, свидетельствуют о его неоднородности по социальному и этническому признакам. В частности, в составе наборов украшений исследователи выделяют детали, характерные для нарядов скифянок из определенных регионов, то есть своеобразные этнолокальные индикаторы. Такими для женщин, которые проживали на Посулье, были бронзовые ножные браслеты. Рассмотрены художественные особенности ножных браслетов, высказаны предположения о происхождении украшений этой категории, их семантике.

Ключевые слова: костюмные комплексы, съемные украшения, ножные браслеты, зоморфные образы, этнолокальные элементы.

Klochko L.S. Anklets in suits Scythia population (in the Forest-Steppe Left Bank Dnipro region)

Complete sets of decorative elements that make up the characteristic costumes Scythia population attest to its heterogeneity of social and ethnic origin. In particular, as part of sets of jewellery researchers identify items specific to Scythian women orders from certain regions, i.e. some ethnolocal indicators. These women, who have lived on promises were bronze anklet. We consider artistic features anklets, made assumptions about the origin of this category of jewellery, their semantics.

Key words: costume complexes, removable ornaments, anklets, zoomorphic images ethnolocal elements.

Подано до друку: 03.10.2015 р.

УДК 902.03(477.43)«2015»

І.О СТАРЕНЬКИЙ

**Археологічні дослідження на території
Кам'янець-Подільського в 2015 році**

У статті розповідається про археологічні дослідження на території Старого міста Кам'янець-Подільського в 2015 р., основні результати проведених робіт, археологічний матеріал, який був виявлений на досліджуваних ділянках.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, Старе місто, охоронні археологічні дослідження, археологічні розкопки, археологічний матеріал.

Традиційно, починаючи з 2012 р., постійно діюча археологічна експедиція «Кам'янець» ДП ОАСУ «Подільська археологія» спільно з сектором археології та фортифікації Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника проводять охоронні археологічні дослідження на відведених під відбудову втраченої історичної забудови ділянках. Не став виключенням і 2015 р.

Цього року роботи проводилися на кількох ділянках. На початку польового сезону (березень) дослідження проводилися на вул. Зарванській, 7/1. Тут